

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

4. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991, - 299 с.
5. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности. – М.: Междунар. пед. академия, 1994. – 192 с.

Резюме

В статье рассмотрены особенности психологической диагностики готовности подростка к моральному выбору. Выделяются основные показатели готовности подростка к совершению ответственного поступка. Предложен методический арсенал для диагностики готовности к моральному выбору.

Summary

The article is about psychological diagnostics of readiness of the teenager to a moral choice are considered. The basic parameters of readiness of the teenager to fulfillments of a responsible act are allocated. The methodical arsenal for diagnostics of readiness for a moral choice is offered.

УДК 159.923.2:37.032

Р.С.Кулаков

ВПЛИВ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА САМОСВІДОМОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Статтю присвячено аналізу розвитку моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці, а саме: ролі навчання та виховання у даному процесі.

Ключові слова: навчання, виховання, моральна свідомість та самосвідомість, особистість, учень, вчитель.

Постановка проблеми

Прогресивні зміни в житті незалежної Української держави неможливі без зростання творчого і морального потенціалу її громадян, без формування особистості дитини як носія високої моральної свідомості та самосвідомості, що психологічно підготовлена до життя у сучасному суспільстві. Ось чому серед основних завдань сучасних освітньо-виховних програм обов'язковим є положення про створення умов для морального розвитку людської особистості. Тому проблема становлення та розвитку моральної свідомості та самосвідомості, а особливо у молодшому шкільному віці, залишається ключовою для психологічної науки та практики.

Під моральною свідомістю особистості як правило розуміють суб'єктивно-ідеальну форму відображення у вигляді уявлень і понять реальних взаємин між людьми, яка регулює моральний бік діяльності особистості (І.С.Мар'єнко).

Моральна самосвідомість у психічній діяльності особистості виступає як особливо складний процес опосередкованого пізнання себе, емоційно-ціннісного ставлення до себе та навколишніх, саморегуляції поведінки у найрізноманітніших формах взаємодії людей у суспільстві. Одну з важливих характеристик моральної самосвідомості становить її ціннісний аспект, функціонування в ньому моральних значень і смислів.

Стосовно процесу формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці поки що не має єдиних теоретично обґрунтованих поглядів та концепцій, тому можна говорити лише про окремі найбільш вдалі теоретичні підходи та праці присвячені питанням морального розвитку підростаючої особистості.

Значний внесок у з'ясування низки питань феномену моральної свідомості та самосвідомості, як системи знань, уявлень, понять, відчуттів, ставлень тощо, що є одним із стрижневих механізмів особистісної сфери людини зробили Г.Балл, І.Бех, В.Богін, М.Боришевський, Л.Виготський, І.Зязюн, І.Кон, Г.Костюк, С.Максименко, К.Платонов, С.Рубінштейн, Х.Шельські, Б.Юдін та ін.

На жаль, психолого-педагогічні дослідження з даної проблеми не повністю порушують питання розробки й використання нових ефективних методів та прийомів формування моральної свідомості та самосвідомості у навчально-виховному процесі початкової школи. Внаслідок цього у підростаючого покоління засвоюється пристосовницька мораль, розмитими залишаються моральні цінності та орієнтації, життєві цілі та ідеали.

У зв'язку з цим *мета* нашого дослідження полягає у розкритті психологічних особливостей навчання та виховання у формування моральної свідомості та самосвідомості учнів молодшого шкільного віку.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Сучасна школа не може стояти осторонь від створення ефективного педагогічного середовища, що спрямо б формуванню в учнів морального досвіду, допомагаючи їм глибоко усвідомлювати суть і характер моральних відносин у житті.

У формуванні морального досвіду підростаючої особистості протягом усього часу навчання в школі вирішальну роль відіграють два взаємопов'язані процеси: навчання та виховання. Завдяки першому відбувається вироблення певної системи моральних знань, понять, поглядів, переконань, мотивів діяльності; виховання ж забезпечує формування стійких форм та способів моральної поведінки, моральних стосунків, прояв моральних почуттів та якостей.

Як відомо моральне виховання особистості у молодшому шкільному віці відбувається під впливом багатьох факторів (сім'я, школа, позашкільні заклади, засоби масової комунікації). Роль навчання і

виховання у цьому процесі, що здійснюється школою, специфічна і розкрити її можна на прикладі формування моральної свідомості та самосвідомості дитини. При цьому ціль роботи вчителя полягає у вирішенні певної групи задач навчання і виховання, а їхнім результатом є нові особистісні утворення, психічні якості та властивості особистості учня.

Навчання і виховання використовують свої власні специфічні прийоми, методи і засоби впливу. У загальному вигляді їх відмінність чітко відображено у працях С.Л.Рубінштейна: „Психічні функції формуються у самому процесі їх функціонування і суттєво залежать від того об'єктивного змісту, на основі якого вони формуються. У дитини це функціонування невід'ємно пов'язане із засвоєнням змісту людської культури з тією системою міжлюдських відносин, що склалася в даному суспільстві. Засвоєння змісту культури здійснюється у процесі навчання; засвоєння системи міжлюдських відносин певного колективу, до якого належить індивід, - у процесі виховання, яке невід'ємно пов'язане з навчанням” [4,154].

Сформований таким чином підхід дозволяє більш наочно і предметно побачити відмінність можливостей морального впливу на особистість дитини шляхом навчання і виховання. Перш за все це стосується матеріалу, що засвоюється учнем і характером його діяльності. Шляхом навчання засвоюється культура суспільства, яка матеріалізована в певній системі наукових знань і яка вимагає, перш за все, розвитку теоретичних форм діяльності. Виховання здійснюється у процесі включення дитини до системи міжособистісних відносин, які розвиваються і засвоюються у практичній діяльності і спілкуванні.

Тому не тільки зміст, але й характер самої діяльності, в яку включений молодший школяр, дозволяє в певній мірі диференціювати процеси навчання і виховання. У навчанні діяльність вчителя за своїм змістом в основному характеризується як процес передачі учням знань, умінь, навичок і керівництво процесом їх засвоєння. У роботі вихователя акцент робиться на організацію життя і діяльності дітей, відбір матеріалу, який сприяв би розвитку дитини і нейтралізував би негативні впливи.

Таким чином підкреслюючи єдність навчання і виховання в моральному формуванні особистості, можна виділити їх специфічні особливості. Диференціація можлива за наступними напрямками: задачами навчання і виховання, спрямованості їх змісту, змістом і способами діяльності вчителя, змістом діяльності учнів. Для навчання специфічною є теоретична, пізнавальна діяльність, для виховання - практична, що пов'язана з вирішенням життєво мотивованих важливих задач. Розглянувши загальне і особливе у процесах навчання і виховання можна з'ясувати як ці процеси будуть впливати на формування моральної свідомості учнів.

Моральна свідомість включає в себе знання, уявлення, поняття, оцінки, відношення, тобто ті характеристики свідомості, які опосередковують поведінку учнів як внутрішні умови, що її регулюють і скеровують. Через ці ж характеристики свідомості і на їхній основі розвивається самопізнання особистості, усвідомлення себе як носія моральності.

Використання виховуючих засобів у процесі навчання, формування моральної свідомості та самосвідомості учнів у межах вивчення певного матеріалу вимагає особливого, правильного підходу, спеціальної методики. Вченими висловлюється судження про те, що виховуючий матеріал зумовлює певний вплив на свідомість учнів навіть у тих випадках, коли він використовується як засіб для вирішення навчальної задачі. Ця точка зору підтверджена експериментально у працях А.І.Дулова [3].

Неусвідомлене сприйняття моральних знань у процесі навчання вимагає не тільки попередньої, але й подальшої роботи вчителя по моральному вихованню, тобто воно ефективне в тому випадку, якщо для цього підготовлений сприятливий ґрунт. Звідси випливає, що система засвоєння навчального матеріалу включає в себе і його моральний зміст, формування моральних знань дітей. Якщо ця сторона навчання впливає на моральну свідомість школяра, то вона є більш ефективною, так як пов'язана з навчальною теоретичною діяльністю школяра.

Розкриваючи особливості учіння - провідної діяльності молодших школярів, яка зумовлює новоутворення властиві даному етапові розвитку дитини, психологи (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, А.К.Маркова) підкреслювали, що у навчанні, яке зумовлює своєрідність всього життя молодших школярів, у дітей виникають і розвиваються основи теоретичного відношення до дійсності, уміння орієнтуватися в теоретичних формах людської діяльності, вони здатні оперувати певними поняттями. Молодший шкільний вік автори вважають сензитивним перш за все до вироблення психологічних механізмів теоретичних форм діяльності, головним чином мислительної [1,118; 5,221].

У процесі навчання, стверджують психологи, розвиваються мислительні операції, формуються поняття, якими оперує певна галузь наукового знання (навчальний предмет). Розвиток теоретичного мислення впливає і на процес пізнання моральних явищ. Вивчення моральних уявлень дітей підтверджує взаємозв'язок загального розумового і морального розвитку дитини. Діти із затримкою загального розвитку нечітко сприймають ситуацію морального характеру. Вміння спостерігати, здійснювати мислительні операції дозволяє молодшим школярам краще орієнтуватися в моральних проявах оточуючих. Використання художнього матеріалу у процесі навчання допомагає вчителю підвести учнів до аналізу конкретної моральної ситуації, сприяти появі інтересу до такого виду явищ. Отже, розвиток теоретичного мислення сприяє загальному і моральному розвитку дітей у початкових класах, формує навички аналізу, узагальнення типових явищ, готує ґрунт для подальшого морального розвитку дитини.

Моральні відношення, що виникають в навчальній діяльності, є суттєвими і частіше зумовлюють моральний розвиток дитини, озброюють її практичними знаннями про найпростіші моральні норми,

правила, вимоги.

Відомо, що у навчанні, якщо розглядати його як практичну діяльність, встановлюються певні відносини (між вчителем та учнем, між однокласниками), які опосередковані процесом навчання, тобто формуються моральні оцінки, створюються і вирішуються моральні ситуації. Таким чином у навчанні можна умовно виділити три компоненти, що зумовлюють формування моральної свідомості та самосвідомості молодшого школяра:

1. Зміст моральних знань, який включений у систему навчальних предметів, (інколи як їх органічна частина, інколи як засіб для вирішення певної дидактичної задачі).

2. Теоретична діяльність школяра, який безпосередньо оперує моральними знаннями і сприяє аналізу і узагальненню моральних знань отриманих із різних джерел.

3. Практична сторона навчання, яка формує моральні знання у процесі спілкування, взаємовідносин, які виникають під час навчання.

У практичній діяльності молодші школярі вступають у певні відносини із світом речей, пізнають через них значення і цінність праці людини, пізнають норми і правила відносин з людьми, що опосередковані діяльністю і спілкуванням. Ці відносини мають діловий, а особливо моральний характер. Така взаємозумовленість і взаємопов'язаність поступово усвідомлюється учнем і зумовлює його поведінку.

Таким чином розвиток моральної свідомості буде успішним тоді, коли практична діяльність школярів має суспільне значення, спрямована на результат, необхідний для колективу, суспільства. Чітка організація діяльності школяра, досягнення запланованого результату дозволяє вчителю сформувавши повагу до колективу, колективної праці. Оцінка вчителем і колективом ролі кожного учасника в спільній праці, їх взаємовідносини, що допомагають або заважають роботі, тобто їх моральної позиції, суттєво впливає на формування моральної свідомості, практичного засвоєння знань і моральних норм, правил поведінки. Осмислення школярами моральних ситуацій, які виникають у зв'язку з спільною задачею, їх вирішення колективом збагачують свідомість учня прикладами практичного вирішення моральних проблем. Такі знання носять життєво-емпіричний характер. Передача вчителем і засвоєння учнями моральних знань у процесі виховної роботи можна назвати своєрідним навчанням, яке особливо проявляється у різних формах моральної освіти.

Важливе місце у формуванні моральної свідомості та самосвідомості школярів посідають різні види виховної діяльності, які спрямовані безпосередньо на моральну освіту учнів. Це так звані словесні форми виховання, відношення вчителів до яких неоднозначне. Це пов'язано з тим, що знання, які засвоюють школярі у виховній роботі, повинні використовуватися вчителем інакше, ніж у навчальній роботі.

Моральні знання представлені в іншому аспекті - виховному, де немає оцінок, спеціального заучування, запам'ятовування, перевірок і засвоюються на зовсім іншій основі. Якщо дається якась система моральних знань (наприклад, у вигляді етичних бесід), то її ефективність зумовлюється актуальністю їх змісту, зацікавленістю в них учнями. Аналіз моральних знань показав, що діти звертають увагу на ті явища, які для них особистісно важливі. Навчання у процесі виховання характеризується своєю практичною спрямованістю. Представлення цих знань, з однієї сторони, спирається на вже існуючий у школярів практичний досвід, а з другої - вони включаються безпосередньо у систему повсякденної практичної діяльності учнів, завдяки чому знання стають актуальними і здійснюється безпосередній зв'язок між знаннями про норми, правила та особистою поведінкою.

Отже, у школі учні засвоюють певну систему моральних знань, яка будується з врахуванням розвитку пізнавальних інтересів учнів. Але, як показує шкільний досвід, учні повинні для цього „дозріти”, а сама система - містити у доступній формі відповідні моральні знання. Практична спрямованість моральних знань виражається у тих формах, які фіксуються у свідомості школяра як уявлення про той чи інший факт поведінки, опис конкретного вчинку. Знання норм і особистісна поведінка не завжди співпадають. На деяких етапах формування особистості (молодший шкільний вік) такі розходження забезпечують певний зв'язок з особливостями розвитку дитини.

На думку Р.В.Павелківа, серед умов, що сприяють підвищенню ефективності процесу формування моральної свідомості та самосвідомості молодшого школяра у навчально-виховному процесі суттєве місце належить усвідомленню дитиною себе як суб'єкта навчальної діяльності та відповідної поведінки. Для педагогічної практики важливо знати коли у дитини виникає потреба пізнати себе, яку роль вона відіграє в становленні її особистості [2].

Як відомо, взаємодія між вчителем і учнем обов'язково передбачає прояв активності з боку вихованця. Одним із аспектів її прояву на початкових етапах навчання є усвідомлення учнем виконання тих вимог, що ставляться до нього в школі. Без співвідношення своєї поведінки з існуючими в школі правилами дитина не може свідомо ставитися до навчання, суспільно корисної праці й своєї поведінки. Крім того, усвідомлення себе необхідно для того, щоб виховний вплив відповідним чином сприймався школярами. А це можливо в тих випадках, коли зміст самоусвідомлення наближається до дійсних результатів навчальної діяльності та поведінки учня. Дитина мусить знати себе, певним чином ставитися до себе з тим, щоб вимоги інших перетворювались у власні регулятори поведінки. Ось чому важливо знати, що перш за все діти молодшого шкільного віку починають усвідомлювати, коли усвідомлення свого Я стає дійовим.

Таким чином, основними умови розвитку моральної свідомості та самосвідомості молодшого

школяра є, з однієї сторони, результат його теоретичної діяльності, спільного підходу до аналізу і узагальнення явищ дійсності, а з другої - процес засвоєння і використання знань у практичній діяльності, у і взаємовідносинах з оточуючими людьми. Перетин цих двох умов сприяє новій спрямованості у розвитку морального світогляду. Вирішення нових життєвих задач, соціальних вимог відображається на рівні моральної свідомості і перш за все самосвідомості, оскільки вона розвивається на основі самопізнання. Усвідомлення себе як особистості, що перебуває у певних відносинах з людьми і навколишнім світом, відбувається у процесі активної діяльності суб'єкта, у визнанні ним своєї моральної позиції, характері спілкування з людьми. Для вчителя важливо максимально активізувати участь школяра у суспільно значущій діяльності, представляючи йому самостійність у виборі шляхів вирішення життєвих задач. Особливу увагу вчитель повинен звертати на моральні ситуації, які виникають у процесі навчання і виховання і допомагають учням усвідомити себе, свою поведінку, дати їм адекватну оцінку.

Висновки

Загалом можна констатувати, що успіх у розв'язанні педагогом завдань морального розвитку у процесі навчання та виховання молодшого школяра значною мірою зумовлений тим, чи є самосвідомість вихованців предметом його уваги та педагогічного впливу. Якщо самосвідомість школяра буде предметом професійної уваги вчителя, то це дозволить розв'язати ряд стратегічних завдань у моральному розвитку дитини:

1. Допоможе кожному школяреві повніше й адекватно усвідомити своє „Я”, свою особистість, свою самоцінність, неповторність, самоідентичність.
2. Сприятиме осмисленню учнем себе суб'єктом власного життя, свого буття, що має відповідати його власній природі
3. Створяться умови для росту людських сил „Я” дитини: духовності, внутрішніх спонук моральності.
4. Допоможе учневі оволодіти культурою моральної рефлексії та сприятиме зростанню досвіду моральної поведінки.

Отже, на сучасному етапі розвитку процес формування моральної свідомості та самосвідомості молодшого школяра буде ефективним лише за умови, якщо система навчання та виховання проектуватиметься з максимальним урахуванням розвитку й психологічних особливостей та закономірностей даного вікового періоду. Тут доречним є введення у даний процес методу розв'язання моральних завдань, що поєднують в собі новітні ідеї педагогічної та вікової психології щодо джерел, рушійних сил та закономірностей морального розвитку дитини молодшого шкільного віку. Його відмінною рисою порівняно з традиційними є те, що він активізує природну необхідність приймати моральні рішення самостійно, без зовнішнього примусу, а також забезпечує таку операційну систему впливів, яка робить процес формування моральної свідомості та самосвідомості достатньо керованим і прогнозованим.

Література

1. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. - М.: Педагогика, 1986. – 327с.
2. Павелків Р.В. Феномен диференційованості в усвідомленні свого “Я” молодшими школярами // Психологія на перетині тисячоліть: Зб. наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань. – В 3-х т. – К.: Гнозис, 1999. – Т.2. – С.609-617.
3. Петрова В.И. Формирование нравственного сознания в процессе обучения и воспитания учащихся. // Сов. Педагогика. -1981. - №5. – С.53-57.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - М.: Педагогика, 1946.- 423 с.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Под. ред. В.В.Давидова, В.П.Зинченко. - М.: Просвещение, 1989. –280 с.

Резюме

Резюме. В статті на базі психологічного підходу розглядаються особливості процесу формування нравственного сознания и самосознания в младшем школьном возрасте. Также представлен анализ роли взаимосвязанных процессов обучения и воспитания в процессе нравственного становления личности в данном возрастном периоде.

Summary.

This article is deals with the analysis of the development of moral consiousness and self-consciousness in junior school age? In particular: the role of education and upbringing in this process.

УДК 316.614.6

С. Литвин-Кіндратюк

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ КОНТУРИ СОМАТИЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ХАРЧОВОЇ АКТИВНОСТІ

Стаття присвячена цікавим аспектам соціогенезу самосвідомості – вивченню історичних нюансів психології харчування. На матеріалі документальних джерел аналізується взаємозумовленість активності особистості у сфері харчування, як особливої лінії самопізнання та саморегуляції.

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовізації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект ...	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:
Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20